

Горбач Н. В.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Запорізького національного університету*

АКТУАЛІЗАЦІЯ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ІНШОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Невід'ємним складником процесу формування «новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам'яті» [2, с. 147] бачиться і включення художнього досвіду іншомовного письменства, пов'язаного з Україною. Під іншомовною маємо на увазі літературу, написану неукраїнською мовою. Аналізований тут доробок включає твори як українських письменників, написані іншими мовами, так і вихідців з України чи представників покоління постпам'яті, особисто або родинним корінням пов'язаних з Україною.

Окреміше місце серед цих авторів посідає Йосип Бург – останній письменник із покоління до Голокосту, що писав на ідиш, не лише в Чернівцях, але й в Україні загалом, один із останніх ідишомовних авторів Східної Європи. Пам'ятєвий простір Голокосту розширюється в оповіданні письменника «Маковей», де йдеться про події в селі Іспас на Вижниччині. Семантика назви села Іспас (спасіння), у якому відбувалися описані події, накладається на історію порятунку 15 єврейських родин – майже ста чоловік – християнським священником та односельцями. Письменником використана реальна історія порятунку часів окупації Північної Буковини Румунією, яка, на жаль, була швидше винятком: на захист євреїв-односельців піднялося все населення і не допустило в село активістів пронацистської румунської організації «Кузі», котрі винищили євреїв у сусідніх населених пунктах. Правда, священник виявився безсилим перед виселенням євреїв до Трансністрії. Долі врятованих Маковеем односельців склалися так, як і решти 110 тисяч євреїв, яких було вигнано до Трансністрії (до речі, там обірвалося життя й матері Й. Бурга), але це не применшує «подвиг совісті» священника.

Чернівці стають місцем дії роману «Квіти п'їтьми» одного з найвідоміших ізраїльських письменників А. Апельфельда. Дитиною він пережив насильницьку смерть матері, чернівецьке гетто і депортацію до трудового табору в Трансністрії, утікши з якого, упродовж трьох років поневірявся лісами і селами Буковини. Головний герой його напівавтобіографічного твору 11-річний Хуго Мансфельд потрапляє під

опіку матеріної подруги дитинства Мар'яни, котра працює повією. Відтак простір міста для Хуго стискається до розміру маленької темної комірчини борделю, в якій цілодобово зосереджене його життя. Але крізь призму дитячого сприйняття автор психологічно переконливо передає атмосферу страху, викликану подіями зовнішнього світу.

Окупаційний досвід євреїв Збаража, що на Тернопільщині, де народилася і жила майбутня письменниця І. Фінк, відтворено в її романі «Подорож». Як наголошувала авторка, твір засновано на справжніх подіях, що мають відношення до неї та до її сестри, разом з якою вона зважилася на відчайдушну спробу порятунку – через Тернопіль і Львів втекти до Німеччини, де в постійному страху бути впізнаними і виданими дівчата три роки прожили до завершення війни. У романі І. Фінк опосередковано також постає широка географія геноциду, зумовлена постійним пересуванням героїнь: Освенцім, Треблінка, Белжець, Берген-Бельзен, Маутгаузен тощо.

Тема Голокосту широка представлена не лише в творчості письменників першого покоління, яке пережило Другу світову війну та Голокост. За неї активно беруться і представники покоління постпам'яті. Так, із позицій постпам'яті написано роман «Все ясно» американського письменника Д. С. Фоєра. Про історію його появи Т. Денисова писала: «На 22-му році життя онук польського єврея, що, рятуючись від фашистів, емігрував в Америку, помандрував до Східної Європи, аби відшукати коріння своєї родини й написати про це документальний репортаж. Нічого достеменного знайти не пощастило, зате надзвичайно швидко (за свідченням автора, впродовж двох тижнів) у Празі «написалася» проза художня» [1, с. 29].

В основу роману покладено історію пошуків дівчини Августини, котра в роки Другої світової війни врятувала дідуся молодого американця, що, в свою чергу, актуалізує історію єврейського містечка Трохимбрід на Рівненщині. Засноване ще наприкінці XIX століття, в роки війни місто спочатку було перетворене на гетто, куди звозили євреїв із сусідніх територій, а в 1942 році спалене нацистами дощенту. Не претендуючи на достовірне відображення реалій Голокосту, роман Ж. С. Фоєра показує його як трагедію, що не відходить у минуле, нагадуючи про той культурний пласт, котрий було втрачено, і особисту трагедію людини, доля якої в певному історичному моменті визначалася тільки її походженням.

Проблема пам'ятання свого минулого чи скоріше його неповнота, зазначена вже в назві роману німецької письменниці К. Петровської «Мабуть Естер». Естер – так ймовірно звали прабабусю авторки по батькові, яка загинула під час Голокосту в Києві, але точного ім'я якої в родині ніхто не знає. Чотирирічні пошуки, опитування родичів, робота в

архівах і бібліотеках, які передували написанню твору, окреслили широку родинну географію – Лодзь, Краків, Каліш, Відень, Варшава, Київ, Париж, Одеса... Голокост торкнувся як далеких родичів письменниці, так і безпосередньо родини, котра проживала в Києві. Тому одним із топосів Голокосту в романі виступає Бабин Яр, в якому загинула прабабуся Анна і її донька Льоля, а прабабуся «мабуть Естер» була вбита просто на вулиці, бо через німців не змогла піти до яру разом із усіма.

Заперечуючи жанрове визначення її роману як сімейної хроніки, К. Петровська наголошує: «Насправді – це спроба сучасної людини, яка живе в Європі, розібратися у цьому просторі: що є «своїм», а що «чужим». Окрім того, це – історія міста Києва, в якому я виросла. Мені незрозуміло, як ми можемо повноцінно жити: їздити на метро, гуляти в місті, на території, де вбито 100 тисяч людей. Нині там, здається, приблизно 29 пам'ятних знаків та 13 пам'ятників. Але разом з тим пам'яті про це місце немає» [3]. Розмова про Бабин Яр у неї – це спроба змінити ставлення до жертв Бабиного Яру як до *інших*, поглянути на них як на шкільних друзів, сусідів, бабусь чи дядьків. Найабсурднішою аберацією пам'яті повоєнного Києва у романі є облаштування в приміщенні синагоги лялькового театру, в якому працювала Діна Пронічева, одна з небагатьох, кому вдалося вижити в Бабиному Яру.

Долучаючись до творів, у яких просторовим маркером Катастрофи є Бабин Яр, роман К. Петровської фокусується не так на відтворенні перебігу Шоа, як апелює до проблеми культури пам'ятання подій минулого. Вироблення цієї культури не можливе без усвідомлення усіх трагічних сторінок історії країни, врахування національного досвіду переживання епохальних подій.

Звертання до теми Голокосту серед авторів молодшого покоління, безперечно, не зумовлюється тільки обставинами родинних історій. Свідченням цьому, зокрема, є роман «Посол мертвих» А. Мельничука – американського письменника українського походження, батьки якого належали до післявоєнної хвилі еміграції. Через ретроспективну оповідь головного героя Ніка Блуда постає історія двох емігрантських родин, які після війни опинилися в США. На новій батьківщині вони обирають різні стратегії виживання: якщо батьки Ніка дистанціюються від української громади, то родина Круків закорінена в минулому. Але тягар минулого нависає не лише над Круками, але й над Ніком Блудом. Замовчаний досвід батьків, пов'язаний із Голодомором і Голокостом, здетонує вже по їх смерті: чоловік усвідомить, що його персональна ідентичність, сформована в США, не є повною без українського складника, а отже він має змиритися зі знаннями про канібалізм матері й нацистське минуле батька. Для Ніка, одруженого на єврейці, рідні якій

загинули в Аушвіці, історія батька – це необхідність визнання власної причетності до злочинів задля руйнування стереотипу про українців як антисемітів. Фікційний простір Голокосту в цьому романі, що не пов'язаний з його реальним розгортанням на території України, надає міфологічного, універсального звучання темі минулого. Воно виступає провідником у майбутнє, чинником самоідентифікації і прийняття трагічної історії поколінь своєї родини та країни.

Авторка роману «Гра» А. Шевченко потрапила до Англії наприкінці 1980-х років як стипендіатка фонду Д. Сороса на навчання в Кембриджському університеті, де здобула ступінь магістра з міжкультурних відносин. Нині вона – експертка із конфліктології, перекладачка кількох прем'єр-міністрів та їх радниця із міжкультурних питань. Це другий твір у доробку авторки, написаний про Україну, але англійською мовою, бо адресований англійським читачам і призначений для розширення їх знань про Україну.

Герой її твору лондонець Леві Фрайман, потрапляючи в Одесу, занурюється в сімейну історію. Так на сторінках роману з'являються означники Катастрофи одеського єврейства – гетто, створені в радгоспі «Богданівка» та передмісті Одеси Слобідці. Історія порятунку батька Леві пов'язана з Прохорівським сквером, у якому 1941 року починалася «дорога смерті» місцевих євреїв і ромів до таборів знищення. Ретроспекції в романі А. Шевченко дозволяють не лише наблизитися до таємниць історії, але й поглянути на минуле як засіб подолання поколіннєвого розриву між дітьми і батьками, які пережили Голокост.

З огляду на те, що травматичний досвід жертв Голокосту тривалий час замовчувався, творення міжгенераційного зв'язку у процесі передачі пам'яті про нього було утруднене. Тож література сьогодні через художнє конструювання минулого стає не лише важливим інструментом поширення знань про Катастрофу, але і засобом формування культурної пам'яті про трагічні події минулого, приводом до порушення проблем травми, згадування і забування, місць пам'яті, особистого вибору тощо.

Список використаних джерел:

1. Денисова Т. Всесвітні трагедії від Джонатана Сафрана Фоера. *Слово і Час*. 2009. № 1. С. 28–38.
2. Киридон О. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
3. Трегубова Я. Катя Петровська. Трагедія Бабиного Яру і всі трагедії – про всіх нас, чужої біди не існує. URL: <https://cutt.ly/CVQixat>